

Кривицька О.Р.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано етапи розвитку корпоративних відносин в Україні, визначено основні характерні риси акціонерних товариств як специфічної організаційно-правової форми підприємницької діяльності та риси, які відрізняють їх від інших суб'єктів господарювання. Враховуючи характерні риси та особливості правового режиму, подано визначення сутності акціонерних товариств та місце акціонерного капіталу в розвитку ринкової економіки.

Розвиток ринкової економіки в Україні супроводжувався одночасно і розвитком підприємництва з його різноманіттям нових форм та видів суб'єктів підприємницьких структур, одним з яких є акціонерне товариство як специфічна організаційно-правова форма господарювання. Тому метою дослідження є процес становлення та ефективного функціонування акціонерних товариств в Україні. Дослідженням сутності акціонерних товариств, визначенням їх характерних рис та ознак, що відрізняють від інших суб'єктів господарювання займалися такі вчені як Вінник О., Енгельс Ф., Маркс К., Мочерний С.В., Сірош М.В., Сорос Дж., Генрі Хансман, Шершньова З. та ін.

Перша економічна криза 1825р., переростання продуктивними силами вузьких меж індивідуальної капіталістичної власності засвідчили, що розвиток акціонерних компаній економічно неминучий. Найповніше це виявилось у неспроможності індивідуальних капіталістів будувати залізницю, інші великі об'єкти. Ще К.Маркс та Ф. Енгельс писали: "Мир до сих пор оставался бы без железных дорог, если бы приходилось дожидаться, пока накопление не доведет некоторые отдельные капиталы до таких размеров, что они могли бы справиться с постройкой железной дороги. Напротив, централизация посредством акционерных обществ осуществила это в один миг" [4, с.642].

Перші акціонерні компанії виникли на початку XVII ст., а перший акціонерний банк – у 1694 р. в Англії. Проте до 30-х рр. XIX ст. Вони були поодиноким явищем. Найшвидшими темпами акціонерні компанії виникали в останній третині XIXст. Так, у Німеччині наприкінці 70-х років XIXст. було близько 460 акціонерних компаній, а на початку XXст. – понад 5 тисяч. В Росії на початку 20-х років XXст. Їх налічувалося майже 2,5 тисячі. Після жовтневої революції акціонерні компанії були ліквідовані і знову з'явилися в період НЕПу. Відродження акціонерних компаній в колишньому СРСР почалося наприкінці 80-х рр. Перша акціонерна компанія в Україні виникла у 1988р. [5,с.179].

Розвиток корпоративних відносин в Україні дає змогу розділити цей процес на такі етапи.

Перший етап охоплює 1990–1993 рр. і характеризується такими рисами: виникненням великої кількості різних комерційних господарських товариств, основу яких становили закриті акціонерні товариства (ЗАТ) та товариства з обмеженою відповідальністю; відсутністю спеціального державного органу, що регулює питання випуску та обігу цінних паперів; відсутністю інфраструктури фондового ринку; наявністю значної кількості «тіньових» АТ.

Другий етап – 1993–1998 рр. – характеризується: початком масового акціонування середніх та великих державних підприємств, що становили основну масу відкритих акціонерних товариств (ВАТ); формуванням директивним шляхом тимчасових органів управління АТ, що діяли до перших зборів акціонерів; формуванням системи ведення реєстрів акціонерів та оформленням прав власності на акції; утворенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку – органу контролю й регулювання ринку цінних паперів та корпоративних відносин; організацією масового продажу акцій, що перебували у власності держави.

Починаючи з кінця 1998 – початку 1999 року, більшість АТ вступила у третій етап формування та розвитку, для якого характерні такі основні ознаки: формування постійних органів управління у більшості АТ; припинення сертифікатної приватизації та розширення грошових форм продажу акцій; збільшення глибини продажу акцій, збереження за державою закріплених пакетів (25%, 50% + 1 акція); створення спеціального органу з управління державними корпоративними правами, який було ліквідовано більш як 1 рік потому; зростання рівня консолідації пакетів акцій і скорочення кількості акціонерів; посилення боротьби за контроль над АТ; початок процесів реструктуризації та реорганізації; вироблення цивілізованої дивідендної політики; поступове формування системи захисту прав акціонерів; посилення контролю з боку державних органів за діяльністю акціонерних товариств [5, с.46].

У загальному акціонерна форма організації підприємства порівняно нова для нашої країни. Засади управління акціонерним товариством радикально відрізняються від тих, які практикувалися раніше. Вони потребують принципово нової психології і нового економічного мислення.

Варіантів визначення поняття акціонерного товариства чимало, якщо брати до уваги світову практику розвитку акціонерної справи і акціонерного законодавства в історичному аспекті. З них можна вирізнити основні характерні риси акціонерного товариства як специфічної (окремої) організаційно-правової форми підприємницької діяльності, що так чи інакше визнаються більшістю дослідників акціонерних товариств.

По-перше, акціонерне товариство є переважно об'єднанням капіталів (найяскравішим їх представником), для участі в якому досить зробити лише майновий внесок (оплатити акції), хоча деякі автори бачать у них риси персональних товариств, учасники яких повинні брати безпосередню особисту участь у діяльності таких товариств, у т. ч. і в управлінні справами, особливо на етапі створення, участі в установчих і загальних зборах, а також в органах акціонерного товариства [3, с.51]. Важко погодитися з такою думкою, оскільки на етапі створення акціонерного товариства воно ще не існує як організаційно-правова форма, а участь акціонерів у загальних зборах і органах товариства є їхнім правом, а не обов'язком. Слід однак зауважити, що законом (щодо акціонерних товариств, створених на основі орендованого майнового комплексу державного підприємства) чи установчими документами (наприклад, у закритих АТ, створених на базі приватизованого державного підприємства) особиста участь акціонерів у діяльності товариства може бути визнана обов'язковою.

Акціонерне товариство має під час заснування володіти певним капіталом (за чинним законодавством України відкриті АТ на момент скликання установчих зборів повинні мати сплаченим щонайменше 30%, а закриті АТ – 50% статутного фонду, мінімальний розмір якого не може бути меншим за 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, чинної на момент створення АТ) [1].

Другою важливою ознакою акціонерного товариства є те, що його основний (статутний) капітал поділяється на певну кількість, як правило, рівних між собою часток, що їх називають акціями. При цьому певна частина установчого капіталу забезпечується акціонерним товариством ще до створення останнього за рахунок сплати повністю або частково особами, які підписалися на акції (під час створення ВАТ) або стали засновникам (в процесі створення ЗАТ), вартості акцій (номінальної чи ринкової), зробивши відповідний внесок (грошовий, майновий). При цьому акціонер втрачає майнові права на гроші (майно), сплачені за акції, право власності на які набуває акціонерне товариство з моменту його державної реєстрації. Виходячи з акціонерного товариства, акціонер отримує не внесену ним частину майна (якщо він робив внесок у речовій формі), а вартість (ринкову, номінальну) акцій, що відчужуються. Це забезпечує збереження певної стабільності майнової бази акціонерного товариства. Лише ліквідація останнього дозволяє акціонерам отримати відповідну їх часткам (акціям) частину майна товарами, якщо, звісно, воно залишилося після сплати боргів акціонерного товариства (задоволення претензій кредиторів).

Не менш важливою рисою акціонерного товариства більшість дослідників вважає обмеженість відповідальності акціонерного това-

риства за його зобов'язаннями лише належним йому, на праві власності, майном (воно може бути за своєю масою і відповідно грошовою оцінкою більшим або меншим від статутного фонду акціонерного товариства; остання є номінальною величиною, зафіксованою в установчих документах АТ).

Щодо іншої ознаки — обмеженої відповідальності акціонерів — то, попри типовість вирішення цього питання на практиці (акціонери власним майном за борги товариства взагалі не відповідають, якщо повністю сплатили свої акції) теоретичне обґрунтування та законодавче закріплення положень щодо обсягу відповідальності акціонерів не можна назвати простим [3, с.54].

Ознаки акціонерного товариства наочніше виявляються в процесі аналізу їхніх характерних рис. Розходячись у деталях, більшість науковців і законодавців акцентують увагу на таких характерних рисах цих товариств, що відрізняють їх від інших суб'єктів господарювання:

по-перше, належність їх до підприємницьких, зокрема, господарських товариств;

по-друге, поділ статутного капіталу на частки, що є рівними та називаються акціями;

по-третє, акції мають бути рівної номінальної вартості (що характерно і для українського законодавства), хоча в ряді країн допускається, що акції різних класів (видів) можуть відрізнятися за номінальною вартістю, однак у межах одного класу (виду) всі акції мають бути рівної номінальної вартості;

по-четверте, акціонерне товариство є юридичною особою, а, отже, відповідає за своїми зобов'язаннями лише майном, що належить йому на праві власності; акціонери, які повністю сплатили свої акції, додаткової відповідальності за борги товариства не несуть, а лише ризикують втратити можливість повернення вартості своїх акцій.

Основні риси акціонерного товариства можна узагальнити за допомогою наступної схеми (див.рис.1) [7, с.29]

Вітчизняний законодавець підкреслює ще як істотну ознаку правовий режим майна акціонерного товариства, створеного за рахунок вкладів акціонерів і результатів фінансово-господарської діяльності АТ, — право власності. На сьогоднішній день українське законодавство (Закон України «Про власність», та Закон України «Про підприємства в Україні») регламентує такі два правові режими: перший — *право оперативного управління* — для державних установ і казенних підприємств; другий — *право повного господарського відання* — для унітарних підприємств (як правило тих, що функціонують на базі державного — за винятком казенних підприємств — або комунального майна).

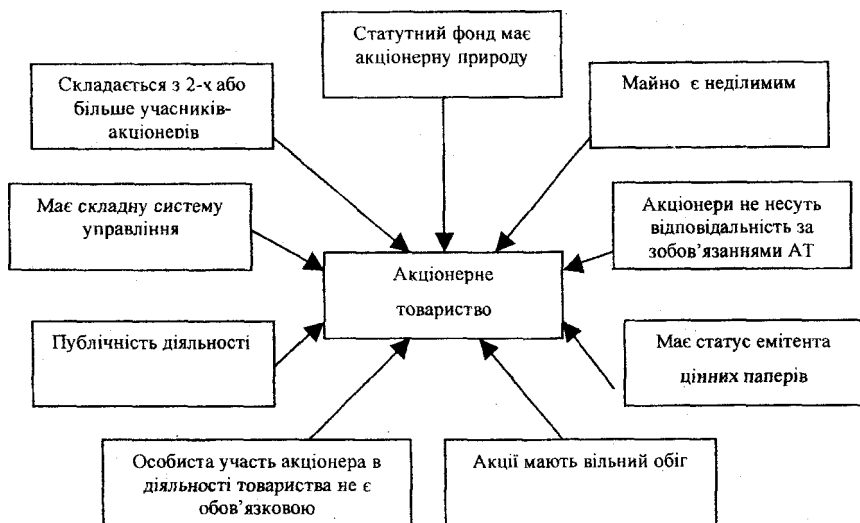

Рис. 1. Ознаки акціонерного товариства

У контексті проблем регулювання діяльності акціонерних товариств особливу увагу слід приділити системі корпоративного управління, яка в широкому розумінні включає в себе весь спектр взаємовідносин товариства із зовнішнім світом (див.рис.2).

У розвинутих країнах акціонерні товариства стали результатом еволюційного розвитку. Будучи спочатку організованими у формі приватного (сімейного і т.п.) бізнесу, підприємства постійно стикалися з необхідністю залучення додаткового капіталу для забезпечення розвитку бізнесу, що примушувало власників ділитися контролем і залучати нових акціонерів – спочатку із вузького кола, а потім – на анонімній основі на відкритих ринках. Відповідно система взаємовідносин менеджерів і акціонерів розвивалась еволюційно.

В Україні “відкриті” акціонерні товариства з’явилися за ініціативою зверху, а не стали результатом еволюційного формування. Тому більшість відкритих товариств за своєю сутністю продовжують залишатися закритими колективними підприємствами, а взаємовідносини між менеджерами і новими акціонерами часто характеризуються конфліктністю. У зв’язку з цим такі взаємовідносини виходять на перший план в області підвищення якості корпоративного управління і росту інвестиційної привабливості

компаній, що в кінцевому результаті призведе до високих фінансових результатів діяльності, які, у свою чергу дадуть змогу забезпечити на належному рівні достаток власників капіталу через виплачені дивіденди.

Рис.2. Схема взаємозв'язку підприємства з зовнішнім світом

Підсумовуючи найхарактерніші риси, що відрізняють АТ від інших суб'єктів господарювання, та визначають особливості їхнього правового становища, акціонерне товариство можна визначити як господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями лише майном, закріпленим за ним на праві власності [2], а акціонери, які повністю сплатили свої акції, несуть ризик втратити можливість повернення їхньої вартості (або ризик збитків за результати діяльності акціонерного товариства).

Підводячи підсумки короткого розгляду ролі акціонерних товариств в економічному житті суспільства, можна зробити і деякі загальні висновки, які характеризують місце акціонерного капіталу в ринковому розвитку взагалі.

По-перше, акціонерний капітал через акціонерні товариства як економічно господарюючі підприємства закріпив “життєздагність” ринкового господарства, розширив та поглибив його адаптаційні можливості до нових умов розвитку, до викликів сучасності – інформатизації, глобалізації, високих технологій і т.д.

По-друге, акціонерний капітал розширив межі ринкових відносин, дозволив компенсувати так звані “провали ринку” і сприяв становленню

змішаної економіки завдяки розвитку різних форм власності, корпоративного управління і органічного поєднання ринкових принципів із регулюванням господарських процесів зі сторони держави.

По-третє, що впливає із попереднього, акціонерний капітал, опираючись на інститут акціонерної власності і інститут акціонерних товариств, по суті став “локомотивом” перспективного ринкового розвитку. В акціонерному капіталі поєднується індивідуальний вибір з колективним інтересом, що дає можливість вирішувати протиріччя, які стоять та виникають перед людьми, бізнесом і суспільством.

1. Закон України “Про господарські товариства” від 19.09.1991 р. зі змінами та доповненнями
2. Проект закону “Про акціонерні товариства” від 05.09.2001 р.
3. Вінник О. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. – К.: “Знання”, 1998., с.51.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинення. Изд. 2-е. Т.23, с.642.
5. Мочерний С.В. Основи економічних знань / Худож.оформ. В.М.Штогриня. – К.: Феміна, 1995. – 352с.
6. Сірош М.В. Проблеми формування корпоративного сектора економіки та корпоративного управління // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію – 1999. – № 1. – с.45–48.
7. Шершньова З. Проблеми корпоративного управління в Україні // Економічні реформи сьогодні. – 2000. – № 33. – с. 25-31.

Kryvytska O.R.

Development of stock companies in Ukraine.

Stages of corporative relations' development in Ukraine are defined, main typical features of joint stock companies as the specific organizational and legal form of entrepreneurial activity and traits that differ them from other subjects of economic activity are determined in this article.